

Mehmed Emîn-i Tokâdî: Hayatı ve Risaleleri

Halil İbrahim Şimşek

İstanbul: İnsan Yayınları, 2005. 248 sayfa.

Son yıllarda hızlı bir gelişme kaydeden Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi araştırmaları, önemli şahsiyetler üzerinde yapılan çalışmalarla artarak devam etmektedir. Osmanlı tarihinin idarî ve askerî ayaklarının tamamlayıcısı kabul edilen maneî hayat, önde gelen mutasavvıf kişilikler tarafından başarıyla temsil edilmiş, bu isimlerin ortaya koyduğu düşünce sistemleri, kuruluşundan itibaren Osmanlı toplum hayatının temellerini oluşturmuştur. Bunlardan bazısı nispeten dar bir çevrede kabul görmüş ise de, bazısı daha geniş topluluklar tarafından benimsenmiş, böylelikle etkisini daha hızlı ve yaygın biçimde göstermiştir.

Yazarın yüksek lisans tezine konu olan Mehmed Emin Tokâdî'nin mensubu bulunduğu Nakşbendîyye tarikatı da, tasavvuf tarihinin en önemli oluşumlarından biridir. Tarikatın tarih içindeki seyri, tek düzelikten oldukça uzaktır ve farklı damarların etkisi altında gelişen çeşitli dönüm noktalarına sahiptir. Buharalı mutasavvıf Bahaüddin Nakşbend ile başlayan Nakşbendîyye yolu Türkistan, Hindistan ve Anadolu'da pek çok kola sahip olmuştur. Tarikat Maverâünnehir'de Muhammed Parsâ ve Alâeddin Attar ile tanınmış, Anadolu ve İstanbul'da ise Ubeydullah Ahrâr'ın müridi Abdullah İlahî vesilesiyle yaygınlık kazanmıştır. On yedinci yüzyılda tarikata farklı bir neşve katan İmam Rabbânî ile Tokâdî'nin de mensubu olduğu Müceddidîyye kolu ortaya çıkmış, böylelikle tasavvuf düşüncesinin tartışmalı meselesi "vahdet-i vücûd"a alternatif olarak "vahdet-i şühûd" görüşü ileri sürülmüştür. On dokuzuncu yüzyılın dönüm noktası Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî olmuş, kapatılan Bektaşî tekkelerinin şeyhliklerinin, bu kolun mensuplarına verilmesi ise kendilerine ayrı bir ehemmiyet kazandırmıştır. Son olarak Muhammed Nuru'l-Arabî Nakşi-Müceddidî yolunu Melamîlikle birleştirmiş, böylelikle genelde Nakşilik, özelde Müceddidîlik farklı bir renge bürünmüştür. Görüldüğü gibi Nakşbendîyye, farklı olmakla birlikte, birbirini besleyen çeşitli unsurlarla örülmüş, böylece sürekli yenilenecek başlangıcından günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

Müceddidî kolunun önde gelen isimlerinden biri olan Mehmed Emin Tokâdî'yi konu alan çalışma "Önsöz", iki bölüm, "Bibliyografya" ve "İndeks"ten oluşmaktadır. "Birinci Bölüm" Tokâdî'nin hayatı, eserleri ve şahsiyetine ayrılmıştır. Bu bölümde yazar Tokâdî'nin ailesi, eğitim hayatı, ülkenin

çeşitli bölgelerine yaptığı seyahatler, Müceddidîyye tarikine intisabı, tarikat silsilesi ve şeyhlik dönemi ile ilgili gerekli bilgileri vermiş, ardından kısaca ilmi ve edebî şahsiyeti hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Daha sonra Tokâdî'nin eserlerine dair yeni bir başlık açarak müellife ait eser sayısı ile bu husustaki ihtilaflardan bahsetmiş ve Tokâdî'ye atfedilen bazı kerametlerden örnekler sunmuştur. "İkinci Bölüm"de ise Tokâdî'nin risaleleri Latin harflerine çevrilmiştir. Bu bölümde müellifin ikisi matbu, diğerleri yazma olan yirmi risalesinin Latin harflerine çevrilmiş metinleri yer almaktadır. Ayrıca metinlerde geçen ayet ve hadislerin tahrirleri yapılarak tercüme edilmeyenler Türkçe'ye çevrilmiştir.

Tokâdî, risalelerden ilki olan *İrşâdü's-sâlikin*'de itikadî bilgiler, esma-i ilahî, murakabe, teveccüh ve rabîta gibi bazı tarikat adabından bahsetmiş, ardından Nakşibendî tarihinin on bir esası ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. İkinci risale, söz konusu tarihinin yüceliği ile ona ait usul ve adab üzerine yazılmıştır. Üçüncü metin, dönemin problemleri hususlarından biri olan sema ve musikinin hükmü üzerine kaleme alınmıştır. Fetvanın "zaman, mekân, şuhur, büldan ve hâlât-ı sükkâna göre verilmesi gerektiğini" belirten Tokâdî, bu husustaki ihtilaflı görüşlerin açıklamasını yapmış; ardından bunların hangi amaçla icra edildiği ve nasıl bir neticeye sebep olduğunun da göz önünde bulundurulmasının önemine dikkat çekmiştir. Tokâdî'nin bu tavrının, Nakşi tarihinin musikiye karşı benimsediği genel tavırdan farklı olması; Hâfız Post, İtrî Çelebi, Küçük Müezzîn Muhammed ve Yahya Nâzım Çelebi gibi üstatlardan musiki eğitimi alması ve zaman zaman icrada da bulunmasının doğal bir neticesidir. Bir sonraki risalede nefsin değil, ruhun tasfiyesi esasına mebni bulunan Nakşibendî tarikatı ve bu tasfiyenin aşamaları ele alınmaktadır. Burada ayrıntılı bir şekilde izah edilen yedi makam sadr, kalp, rûh, sır, hafî, kürsi/hayret ve seyri billah isimleri ile zikredilir. Söz konusu risaleyi, yine Nakşibendî yolunun esaslarını izah eden üç ayrı risale takip eder. Ardından bazı mesnevi beyitlerinin şerhlerinin bulunduğu risale ile ruhun hakikatinden bahseden bir diğer metin gelmektedir. Mutasavvıfların âlem anlayışı, lâhut, ceberut, melekût ve nâsût âlemleri; ruh, nefis, akıl ve cisim gibi konuları ele alan bir sonraki risale tasavvuf düşüncesi bakımından hayli önemli bir içeriğe sahiptir. Bunu İslâm dininin tevhid düşüncesini izah eden ve kıyamet alametlerinden bahseden kısa bir risale takip eder. Yazar, bu metni iki bölüm hâlinde ele almış, ardından Tokâdî'nin vasiyetnamesi, bir nât-ı şerifi, haccgân silsilesine dair kaleme aldığı bir kasidesi, bazı gazel, münacaat ve rubâileri ile müritlerine yazdığı mektup ve tezkirelerini de Latin harflerine aktarmıştır.

Müellifin son risalesinde, Gazâlî'nin *Emânetullah* adlı risalesinin tercümesi yer almaktadır. İnsanoğlunun çeşitli kuvvelerinden bahseden risalenin basit bir tercümeden ibaret bulunmadığını belirten Şimşek, eserin son bölümünün Tokâdî'nin tavsiyeleri ile şekillendiğini ve bu hâliyle telif-tercüme karışımı bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmektedir.

Görüldüğü gibi müellifin kaleme aldığı risaleler genelde tasavvuf düşüncesi, özelde ise Nakşi-Müceddidî tariki açısından hayli önem taşımaktadır. Yine bu metinler Osmanlı tarihinin belli bir dönemine ışık tutarak araştırmacılara yüzyılın tasavvuf anlayışı ile ilgili çeşitli ipuçları sunmaktadır. Nakşi-Müceddidî yolunun tasavvufi düşünce sistemi ve seyr ü sülûk adabı üzerine yapılacak çalışmalarda öncelikli başvuru kaynağı olacak bu risalelerin, Latin harflerine aktarılarak dilimize kazandırılması önemli bir gelişmedir. Ancak Osmanlı'nın şekil itibarıyla anlamı değiştirebilecek farklı okumalara izin verdiği bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla Latin harflerine aktarma çalışmalarının okuyucu ve araştırmacılar açısından daha istifadeli olabilmesi için hayli titiz çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekir. Yapılan bazı incelemeler eserin Latin harflerine aktarma konusunda birtakım eksikleri bulunduğunu ve bu durumun daha dikkatli bir okumayı gerektirdiğini göstermektedir.

Eserin Tokâdî'nin hayatı ile ilgili bölümü, eldeki vesikalar dikkate alındığında, doyurucu gözükmemektedir. Ancak bölümün sonunda Tokâdî'nin genelde tasavvuf tarihi, özelde ise Nakşi- Müceddidî tariki çerçevesinde oynadığı rolden, kendisini bu alanda önemli kılan hususlardan, özellikle de vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd meselelerine bakışı ve varsa bu iki düşünce sisteminin tarikat içindeki gelişimine etkisi gibi mevzulardan bahseden yeni bir başlık açılması, eser açısından tamamlayıcı bir unsur olabilirdi. Zira biyografi çalışmalarında bu yöntemin izlenmesi, araştırmayı değerli kılan hususu daha net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte çalışma, ilgili kaynaklara ulaşılarak Tokâdî'nin hayatı hakkındaki bilimsel verilerin bir araya getirilmesi ve yine son derece mühim metinlerin Latin harflerine aktarılması suretiyle bu alandaki boşluğun doldurulması açısından önem arz etmektedir. Diğer taraftan tasavvuf düşüncesi ile ilgili benzeri araştırmalara şiddetle ihtiyaç duyulduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu yönde geliştirilecek projeler, tasavvufun yazma eserler arasında gizli kalmış vechesini akademik çalışmalarla gün ışığına çıkaracak ve düşünce tarihimizin önemli bir parçasını okuyucusuyla buluşturmaya hizmet edecektir.

Sema Özdemir